

Cumhuriyet Dönemi'nde Mustafa Kemal Atatürk'ün Türk Operasının Gelişimine Katkısı

Mustafa Kemal Atatürk's Contribution to the Development of Turkish Opera in the Republican Era

Selda Kulluk Yerdelen, *Sahne Tasarımı Ana Sanat Dalı, Dokuz Eylül Üniversitesi*, 0000-0002-6883-5712

Özet

XVI. yüzyılda İtalya'da ortaya çıkan ve kısa bir sürede Avrupa'da yayılan opera sanatıyla tanışmamız Osmanlı İmparatorluğu döneminde olmuştur. 1789-1807 tarihleri arasında padişah olan, sanatçı kişiliğiyle tanınan III. Selim'in Batı müziğine ilgisiyle ilk Boru-Trompet Takımı kurulmuş ve ilk opera 1796'da Topkapı Sarayı'nın avlusunda izlenmiştir. 1876 yılında bando topluluğu olarak Muzika-i Hümayun'un kuruluşu II. Mahmut döneminde gerçekleşmiştir. İstanbul'da saray dışında opera Giustiniani'nin Fransız Tiyatrosu'nda sahnelenir. 1908'de Meşrutiyet'in ilanına kadar Ermeni, Yahudi ya da Rum sanatçılar tiyatro binalarında özellikle İtalya'dan getirdikleri operaları oynatırlar. Opera sanatının Osmanlı İmparatorluğu'nda yaygınlaşmasıyla birlikte tiyatro ve müzik alanında önemli bir sanatsal dönüşüm yaşanmıştır. Bu gelişmeler, Osmanlı toplumunun Batı kültürüyle etkileşimini ve çağdaş sanatın kabulünü yansıtan önemli bir göstergedir. Muallim İsmail Hakkı Bey'in 1908'de kurduğu İstanbul Operet Heyeti'nin bestecileri ve sanatçıları Türk'tür. Mustafa Kemal Atatürk, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte her konuşmasında müzik, güzel sanatlar ve konservatuarın gerekliliğinden söz etmiştir. Atatürk'ün öncülüğünde kısa zamanda ülkemizde kültür ve sanat alanında, tiyatro ve müzikte gelişmelere tanık oluruz. Bu süreç, Türkiye'nin kültürel zenginliğini ve sanatın birleştirici gücünü vurgulayan önemli bir dönüm noktası olmuştur. Atatürk'ün vizyonuyla oluşan kültürel ve sanatsal ilerlemeler, ülkemizin sanat dünyasında uluslararası alanda tanınan başarılı sanatçılar ve eserlerin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Bu bağlamda çalışmada Atatürk'ün kültür ve sanatımızda uluslaşma hareketlerinin Opera sanatımızın gelişmesindeki önemi araştırılmıştır. Derleme biçiminde çalışılan bu makalede konu hakkında gerekli literatür taraması yapılmıştır. Bilimsel araştırma yöntemlerinden olan doküman analizi yöntemiyle yazılmış olan makalede bu konuyla ilgilenen araştırmacılara ve öğrencilere bir kaynak oluşturulması amaçlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Mustafa Kemal Atatürk, Türk operası, tiyatro, Darülbeydi.

Akademik Disiplin(ler)/alan(lar): Sahne tasarımı, Sahne sanatları.

Abstract

The art of opera, which emerged in Italy in the 16th century and spread throughout Europe, was introduced to us during the Ottoman Empire. Selim III, who was sultan from 1789 to 1807, and known for his artistic personality, established the first Pipe-Trumpet Ensemble with his interest in western music, and the first opera was performed in the courtyard of Topkapı Palace in 1796. In 1876, the Muzika-i Hümayun was founded as a band ensemble during the reign of Mahmut II. Outside the palace in Istanbul, opera is staged at Giustiniani's French Theater. Until the declaration of the Constitutional Monarchy in 1908, Armenian, Jewish or Greek artists perform operas in theater buildings, especially operas they bring from Italy. With the spread of opera in the Ottoman Empire, an important artistic transformation took place in the fields of theater and music. These developments are an important indicator reflecting the interaction of Ottoman society with Western culture and the acceptance of contemporary art. The composers and performers of the Istanbul Operetta Company, founded by Muallim İsmail Hakkı Bey in 1908, were Turkish. With the proclamation of the Republic, Mustafa Kemal Atatürk mentioned the necessity of music, fine arts and conservatories in every speech. Under Atatürk's leadership, in a short time we witness developments in the field of culture and arts, theater and music in our country. This process was an important turning point that emphasized Türkiye's cultural richness and the unifying power of art. The cultural and artistic advancements that emerged with Atatürk's vision enabled the emergence of internationally recognized successful artists and works in the art world of our country. In this context, the importance of Atatürk's nationalization movements in culture and arts in the development of opera art has been investigated in this study. In this article, which is in the form of a compilation, the necessary literature on the subject has been reviewed. In this article, which was written with the document analysis method, which is one of the scientific research methods, it is aimed to create a resource for researchers and students interested in this subject.

Keywords: Mustafa Kemal Atatürk, Turkish opera, theatre, Darülbeydi.

Academical Disciplines/fields: Stage design, Performing arts.

- **Sorumlu Yazar:** Selda Kulluk Yerdelen, Sahne Tasarımı Ana Sanat Dalı, Dokuz Eylül Üniversitesi.
- **Adres:** DEU Tınaztepe Yerleşkesi, Doğu Cd. No:209, 35390, Kuruçeşme, Buca, İzmir.
- **e-posta:** selda.kulluk@deu.edu.tr
- **Çevrimiçi yayın tarihi:** 13.10.23
- **doi:** 10.17484/yedi.1332027

Geliş tarihi: 24.07.2023 / **Kabul tarihi:** 06.10.23

1. Giriş

XV. ve XVI. yüzyılda doruğa ulaşan Rönesans döneminde Avrupa'da hem sosyal ve kültürel hem de siyasal alanda değişime yol açan ve insana birey olarak değer veren, odağa insanı alan hümanizm anlayışıyla değer kavramının yenilendiği görülür. İnsanın ve dünyanın yeniden keşfedilmesi her alanda ateşleyici güç olmuştur. Rönesans'ta bilimsel gelişmelerin yaşanmasına paralel olarak sanat alanında da yenilikler gerçekleşmiştir. Bu dönemde ticaret alanında İtalya'nın çok zengin bir ülke olarak üstünlüğü elinde tuttuğu görülmektedir. Bizans'tan gelen aydınlar ve sanatçılar burada korunmuştur. Böylece İtalya'da sanat ve estetikle ilgili beğeniler artmıştır. Müzik alanındaki değişimlerin resim, mimarlık ya da heykel gibi diğer sanatlardaki değişimler kadar dikkat çekici olduğu görülmektedir.

Rönesans'tan önceki tek sesli müzik türünün kalıpları kırılmıştır. Armoni ve melodi kavramı ortaya çıkarken kiliselerde çok sesli müzik yoğun bir şekilde duyulur olmuştur. Orta Çağ'da görülen ağır, monoton müzik yerini coşkun, neşeli müziklere bırakarak Rönesans'ta müziğin sol anahtarı ve notalarla yazımı da başlar. Tarihsel gelişimine bakıldığında dünyada ilk operanın ortaya çıkışı Rönesans döneminde gerçekleşmiştir. İtalya, opera sanatının öncü ülkesi olmuş ve 1597 yılında Jacopo Peri, şair Ottavio Rinuccini'nin metnini bestelemiştir. Müzikli dram öğelerine dayanarak bestelenen ve konusunu mitolojiden alan *Daphne* (Dafne) Operası, tiyatro oyunlarına alışık olan seyircinin ilgisini çeker. Bu tarihten sonra operanın gelişmesindeki isimlerden biri de Rönesans sonu ve erken Barok döneminin İtalyan müzisyeni, opera bestecisi Monteverdi'dir. 1607 yılında bestelediği *Orfeo* adlı operada enstrümanların ritm ve ezgileri yoluyla metnin içindeki duygu durumlarını aktarmıştır (Say, 1997, s. 165-170).

Avrupa'daki opera gelişiminin yaşandığı 1600'lü yıllardan neredeyse iki yüzyıl sonra Osmanlı'da 1789 ile 1807 tarihleri arasında tahtta kalan III. Selim'in, Türk musikisi alanında getirdiği yeniliklerin yanında batılı anlamda müziğe ilgisinin de olduğu bilinmektedir.

2. Cumhuriyet Öncesi Opera ve Operetle Tanışma

III. Selim'in padişahlığındaki yıllar Fransız Devrimi'nin etkileriyle askeri ve siyasal düzende gerilemelerin hızlandığı bir dönemdir. Onun Nizam-ı Cedid (1789) reform hareketlerinin başarısızlığının altında sanatçı kişiliğinden kaynaklanan yumuşaklık, nezaketli ve incelikli davranışlarının yattığı ve bir devlet adamı olarak güçlü kişiliğinin olmaması gösterilmektedir. Padişah, bir devlet adamı olarak güçlü değildir ama 1794 yılında kurduğu Boru-Trompet Takımı çok sesli müziğin tanınması için ilk adım olarak nitelendirilmiştir. Bu tarihten iki yıl sonra ilk operayı izleyişi 1797'de Topkapı Sarayı'nın avlusunda Fransa'dan gelen bir topluluktan olmuştur. III. Selim'den sonra önemli bir gelişim de II. Mahmut'un 1826 tarihinde Yeniçeri Ocağı'nı kaldırıp mehter takımını kapatmasıdır. Mehterin yerine Muzika-i Hümayun'u batılı anlamda bir bando topluluğu olarak kurar. Hatta 1833'te Selimiye Kışlası'nda görev yapan asker Bianchi bir bando öğretmenidir ve bu bandoya İtalyan operalarından çeşitli parçalar çaldırıldığı duyulmuştur (Sağlam, 2011, s. 56). Muzika-i Hümayun, o dönemde saray ve çevresinin batılı anlamdaki müziğe yaklaşmasını sağlamanın yanında toplumda da Batı müziğinin sevilmesini sağlar. Batı müziği bölümünün başına İtalya'dan 7 Kasım 1827 tarihli yazışmayla Giuseppe Donizetti getirildikten sonra 1829 yılında bir bayram töreninde ilk kez polka, vals, mazurka ve operalardan seçilen parçalarla konser vermiştir. Sultan II. Mahmud'un ardından padişah olan oğlu Abdülmecit, Muzika-i Hümayun'u geliştirerek Donizetti'nin yetiştirdiği müzisyenlerle tiyatro, opera, bale ve konservatuvarda görev alabilecek düzeye getirmiştir (Güdek ve Kılıç, 2016, s. 91-92).

Faruk Yener, *İlk Adımlardan Günümüze Opera ve Balemiz* adlı makalesinde İstanbul sokaklarında ilk operanın sahnelenmesinin 1838 yılında, Galatasaray Postanesi'nin bulunduğu yerde tiyatrocunun Justiniani'nin Fransız Tiyatrosu adındaki binasında olduğunu yazar. (Yener, 1970, s. 7) Fransa'dan gelen komedi ve operet grupları bu tiyatrodaki özel temsiller yapar. İtalyanca emprezaryo denilen şimdiki anlamıyla menajer ve cambaz olan Bosco da Sultan Abdülmecit'ten ilk özel tiyatro ve opera binası olarak bilinen, kendi adını taşıyan Bosco Tiyatrosu için izin alır. Burada İtalya'dan getirtilen topluluklardan biri ilk operayı çoğunluğunu azınlıkların oluşturduğu seyirciye sergiler. Bosco Tiyatrosu'nda 18 Kasım 1841 tarihinde sahnelenen V. Bellini'nin *Norma* adlı eseri ilk operadır (And, 1986, s. 86). İstanbul'da sergilenen ikinci İtalyan opera Gaetano Donizetti'nin *Belisario* adlı eseridir. Bu opera hem librettosunun ilk defa Türkçe'ye çevrilmesi hem de 1842'de basılması yönünden önemlidir. Bir yıl sonra da tiyatro Naum Efendi'ye devredilir. Mihail Naum Efendi, Abdülmecit'in hem onayı hem de desteğiyle saray tiyatrosu olarak bilinen Naum Tiyatrosu'nu kurar. Naum'un tiyatrosunda sergilediği ilk opera, G. Donizetti'nin *Lucrezia Borgia*, ikinci opera yine İtalyan besteci olan Gioacchino Rossini'nin *Sevil Berberi* ve üçüncü de G. Donizetti'nin *Parisina* (1845) adlı operasıdır. Naum Efendi, 1846 yılında yanan binasının yerine yeni bir bina yapımı için Abdülmecit'ten izin alır. 1848'de İtalyan besteci Giuseppe Verdi'nin *Macbeth* operasını yurt dışından

getirttiği topluluk yerine kendi oluşturduğu kadroyla sahnelemesi de yerleşik bir opera topluluğunun kurulduğu müjdesidir. Bu kadronun içinde yirmi üç koristle birlikte Muzika-i Hümayun'un Donizetti Paşa'nın ölümünden sonraki yeni orkestra şefi İtalyan Callisto Guatelli, Lanzoni (tiyatronun müdürü) Lenotti (koronun şefi), Noci (sahne amiri) ve dekorlardan sorumlu olan Rafaele Merlo da vardır (Yöre, 2011, s. 60). Guatelli, Naum Tiyatrosu'ndayken 1857 yılında onu seyreden Sultan Abdülmecit'in beğenisini kazanır ve saraydaki görevine başlar. Callisto Guatelli, ölümüne kadar bir taraftan sarayda hocalık ve orkestra şefliği, diğer yandan da Türk müziğini de öğrenerek birçok beste yapmış, marş (Osmaniye Marşı, Marş-ı Sultani) bestelemiştir. Naum Efendi, 1871 yılına kadar Naum Tiyatrosu'nda sahnelenen eserlerle opera ve tiyatrodan hoşlanan halkın, azınlıkların ve saraylıların da artmasına neden olmuştur.

İstanbul'daki seyircinin Avrupalılar gibi ilgi duyduğu başka bir gösteri de operetlerdir. Batılılaşma eğiliminde Avrupalı kültürüne özgü *müzikli oyun* diye de adlandırılan operet türü, 1875 yılında besteci Dikran Çuhacıyan'ın kurduğu Opera Tiyatrosu'nda sahnelenmeye başlar. İlk sahnelenen *Arifin Hilesi* operetinden sonra *Köse Kâhya* ve *Leblebici Horhor* operetleriyle bu topluluk kısa zamanda ünlenir. Bunu gören Güllü Agop diye tanınan Agop Vartanyan, Gedikpaşa Tiyatrosu'nun repertuarına operetleri de alır. Güllü Agop'un tiyatrosunun operetlerdeki başarısında kadrosundaki Serupe Benliyan'ın olması gösterilir. Benliyan'ın kadrodan ayrılışıyla operetlerin başarısına gölge düşürmüştür. Tanzimat ve İstibdat döneminde de operetlerin parlaklığı iyice sönmüştür (Tuncay, 2012, s. 211).

1908'de Meşrutiyet'in ilanıyla müzikli oyunların artışına tanık oluruz. Muallim İsmail Hakkı Bey'in kurduğu İstanbul Operet Heyeti'nin kadrosunda Kaptanzade Ali Rıza Bey, İsmail Hakkı Bey gibi besteciler ve yazar Müsahipzade Celal vardır. Alaturka saz heyeti eşliğinde oynanan şarkılı, türkülü ve danslı *İstanbul Efendisi*, *Yedekçi*, *Kaşıkçılar* ve *Macun Okkası* gibi operetler özgün bir niteliktedir. 1910 yıllarında Milli Osmanlı Operet Kumpanyası ve Cemal Sahir'in kurduğu Sahir Opereti'nin hem *Arifin Hilesi*, *Köse Kâhya* gibi yerli operetleri hem de Lehar, Oscar Strauss gibi yabancı bestecilerin operetlerini sahneledikleri gözlemlenir. Meşrutiyet döneminde İstanbul ve İzmir'de başta Fransız, İtalyan toplulukları olmak üzere Avusturya ve Alman topluluklarının da opera ve operet sahnelediği bilinmektedir (Tuncay, 2012, s. 212-213).

1913-14 yıllarında ülkemizde tiyatro tarihi açısından en önemli gelişme de İstanbul'da Dârü'l-bedâyi-i Osmânî *Osmanlı Güzellikler Evi* adında bir konservatuvarın kuruluşudur. Dönemin belediye başkanı olan Cemil Topuzlu, konservatuvar kurma düşüncesini meclise hemen kabul ettirir. Dünya tiyatro tarihinde Fransız tiyatrosunun modernleşmesinde devrimci olarak anılan Andre Antoine'nın (1858-1943) İstanbul'a davet edilmesi de mecliste kararlaştırılmıştır. Andre Antoine'nın İstanbul'a gelişiyle konservatuvarın musiki *Batı musikisi-Türk musikisi* ve *Tiyatro* olmak üzere iki bölümden oluştuğu duyurulur. Bir ay sonra da okula sınavla öğrenci alınması için gazetelere ilan verilir. Kazanan öğrenciler arasında 22 yaşında olan ve on iki yıl sonra Dârü'l-bedâyi'ye 1926/27 döneminde başrejisör olarak atanarak kurumu disiplinli çalışma düzenine getiren Muhsin Ertuğrul vardır. Bu sırada I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Andre Antoine ülkesine dönmüş ve tiyatro çalışmalarına ara verilmiştir. Kurumun eğitmenleri ve öğrencileri *Osmanlı Donanma Cemiyeti* adında topluluğa girerek Ferah Sahnesi'ni deneme sahnesi olarak kullanmaya başlarlar. Kadrodaki sanatçılardan biri olan Ali Rifat Bey aynı yılın Kasım ayında açılışa beş yıl içinde operanın doğacağını belirtir. Yeni belediye başkanı İsmail Canbolat, yönetmeliği yenileterek Darülbedayi'nin sadece bir okul değil, oyunlar sahneleyecek bir profesyonel tiyatro topluluğu haline gelmesini yönetmeliğe yazdırır. Böylece hem sanatçılar yetişecek hem de profesyonelce sahnelenen oyunlarla halkın tiyatro sevgisiyle birlikte kültürü de arttırılmış olacaktır. Bu amaçla Darülbedayi 20 Ocak 1916'da Emile Faber'dan uyarlanan *Çürük Temel* oyunuyla perdelerini halka açmıştır. Bir yıl sonra da sahnelenen ilk yerli oyun Muhsin Ertuğrul'un yönettiği Halit Fahri Ozansoy'un *Baykuş* adlı eseridir (2 Mart 1917). Darülbedayi'de yaşanan ekonomik sıkıntılar yüzünden 14 Mart 1916'da müzik bölümü kapatılır. Bu tarihten iki yıl sonra kurulan Beyoğlu Musiki Akademisi boşluğu doldurarak şan bölümünü açar. Muhsin Ertuğrul'un eğitmenleri arasında yer aldığı bu akademi 20 Kasım 1918 tarihinde *Tosca* operasını sahneler (Nutku, 2015, s. 24-52).

Darülbedayi 1930 yılına kadar tiyatro oyunlarını sergiler ama 1923'te Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte savaş sonrasında yaşanan ekonomik sıkıntılar ve seyircinin savaşın yaşattığı gerginliklerden kurtulma isteği de söz konusudur. Seyircinin yaşadığı bu sıkıntılı günleri hafifletmek için müzikli oyunlar, revüer ve operetlere yönelmesiyle Darülbedayi 1931/32 sezonunda müzikli oyunları da sahnelemeye başlar.

3. Cumhuriyet Döneminde Mustafa Kemal Atatürk'ün Operaya Verdiği Önem ve Türk Operasının Gelişimine Katkısı

Muhsin Ertuğrul, *Perdeci* takma adıyla Darülbedayi Dergisi'nde seyirciye operet oynanışıyla ilgili kararı açıkladıktan sonra, Darülbedayi'de o seneki repertuarına bir iki musikili eser de eklemiştir. Bunlar hafif komedi tarzında yazılmış ve bazı sahnelerine yalnız ya da beraberce söylenen ek şarkılar ilave edilmiş eserlerdir. "Bu eserler geleceğin operet kurumu için ilk temiz ve kuvvetli birer adımdır." diye açıklar

(Tuncay, 2012, s. 219). Bu kararın alınışında Belediye Başkanı Muhittin Üstündağ'ın ısrarı da rol oynar. Muhittin Üstündağ, Paris'e yaptığı bir gezisinde Magedeur Tiyatrosu'nda *Rosemarie* operetini görmüş ve çok etkilenmiştir. İstanbul'a döndüğünde hem Muhsin Ertuğrul hem de Ekrem-Cemal Reşit Rey'i çağırarak müzikli, danslı bir operet yazmaları ve sahnelemelerini ister.

Vasfi Rıza Zobu, Darülbedayi'de operet sahnelenmesiyle ilgili *O Günden Bugüne* adlı anılarını yazdığı kitabında şöyle söz eder: "Bu yıl yeniliklerle doluyuz. Memleketimizde Batı örneği tam kadrolu bir operet kurmaya, meğer Muhsin Bey'in pek hevesi varmış. Muhittin (Üstündağ) de pek sever, o da istermiş" (Akçura, 2023, s. 245).

Darülbedayi'de müzikli oyunların oynanması için bütçe arttırılmış, kadrolu yeni oyuncular ve sanatçılar alınmış, yeni dersler eklenmiştir. Kadroya alınan müzisyen Hasan Ferit Alnar, İ. Galip'in Fransızca bir operetten uyarladığı *Yalova Türküsü* operetinin müziklerini besteler. Şarkı sözlerini Nazım Hikmet'in yazdığı bu operetin 15 Ocak 1932'deki ilk temsiline Mustafa Kemal Atatürk de gelir (Tuncay, 2012, s. 220).

Mustafa Kemal Atatürk'ün opera ve operetlerle tanışması Yalova Türküsü operetiyle olmamıştır. Perihan Çambel'in *Atatürk, Evrim, Devrim ve Müzik* adlı bildirisinde aktardığı gibi 1913'te Sofya'da Osmanlı İmparatorluğu Sofya Ataşemiliteri göreviyle bulunduğu yıl bir gece Bulgar milli operasında *Carmen* operasını izlemeye gider. Operanın sahnelenmesinden etkilendiği gibi operada orkestra şefinden orkestra elemanları, oyuncular ve teknik ekibe kadar görev alan tüm sanatçıların Bulgar olduğunu öğrenmesiyle de müzik alanında kendilerini ne kadar geliştirdiklerini görmesini sağlamıştır. Operayı birlikte izlediği yakın arkadaşı Bulgar Meclisi'nde milletvekili olan Şakir Zümre'ye şöyle demiştir:

Balkan Savaşı'nı neden kaybettiğimizi şimdi anladım. Bulgarları çoban bilirdik oysa biz farkına varmadan nasıl ilerlemişler; tüm sanatçıları Bulgar. Operada oynayacak ses sanatkarları var, müzisyenleri, dekoratörleri, hepsi var, hepsi yetişmiş...Opera binası da yapmışlar... Bizim de memleketimiz operaya kavuşacağımız günleri görecektir mi? Biz bu uygarlık düzeyine ulaşamazsak bize yaşam hakkı yok. (Akt. Çuhadar, 2015, s. 23)

O akşam izlediği operayla yıllar sonra yapacağı müzik alanındaki devrimlerinin düşünsel temellerini atmıştır. A. Adnan Saygun, *Atatürk ve Musiki* (1987) adlı kitabında Atatürk'ün 1923 yılında TBMM dördüncü toplanma yılı konuşmasında musiki konusuna, güzel sanatların ve konservatuarların gerekliliğine değindiğini yazmıştır (Ertekin, 2007, s. 52). Meclis konuşmasındaki sözlerinin yanında Enver Ziya Karal, *Atatürk'ten Düşünceler* (1986) kitabında Atatürk'ün insanın yaşamında müziksiz olamayacağını vurgulamak için söylediklerini şöyle aktarır:

Hayatta musiki lazım mıdır? Hayatta musiki lazım değildir. Çünkü hayat musikidir. Musiki ile alakası olmayan mahlûkat insan değildir. Eğer mevzuubahis olan hayat insan hayatı ise musiki behemehâl vardır. Musikisiz hayat zaten olamaz. Musiki hayatın neşesi, ruhu, süruru ve her şeyidir (...) (Akt. Çuhadar, 2015, s. 23)

Cumhuriyet'in ilanından sonra bu düşüncelerini gerçekleştirmeye yönelik ilk olarak 1924 yılında Muzika-i Hümayun'un Zeki Üngör'ün (İstiklal Marşımızın bestecisi) yönetiminde Ankara'ya getirildiği ve adının bugün bildiğimiz, *Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası (Riyaset-i Cumhuriyet Musiki Heyeti)* olarak değiştirildiğini biliyoruz. Senfoni orkestrasıyla birlikte *Riyaset-i Cumhuriyet Bando* ve *Riyaset-i Cumhuriyet Fasıl Heyeti* de kurulur. Aynı yıl, Atatürk'ün isteğiyle özellikle ortaokul, lise ve öğretmen okullarında Batı müziğini öğretebilecek eleman yetiştirmek amacıyla *Musiki Muallim Mektebi* kurulur. Bu mektep kurulur kurulmaz da müzik alanında yetenekli gençler olan Necil Kazım Akses, Hasan Ferit Alnar Viyana'ya, Halil Bedii Yönetken Prag'a, Cevat Memduh Altar Leipzig'e, Ahmet Adnan Saygun, Ekrem Zeki Ün, Cezmi Erinç ve Ulvi Cemal Erkin Paris'e gönderilir. Yurt dışındaki müzik eğitimlerini tamamlayıp 1930'lu yıllarda ülkeye dönen sanatçılar Musiki Muallim Mektebi'nde göreve başlar.

1934 yılına gelindiğinde eski adı Maarif Vekili olan Milli Eğitim Bakanı Hikmet Bayur'un Atatürk'ten aldığı izinle Riyaset-i Cumhuriyet Filarmoni Orkestrası ve Musiki Muallim Mektebi'yle birleştirilerek bir akademinin kurulması yönünde kanun hazırlatmasına tanık olunur. Atatürk aynı yıl, 1 Kasım 1934 tarihinde TBMM açılış konuşmasında gençlerin yetişmesi için güzel sanatların her alanında gelişmelerin olması gerektiğini ve en hızlı bir biçimde de ulusal değerleri, duyguları ve düşünceleri içinde barındıran, klasik Batı müziği kurallarına göre Türk müziğinin ilerletilmesinin üzerinde durur. Onun için Türk ulusal müziğini çok seslilikle düzenleyerek başka ülkelere de göstermek önemliydi. Bunun için de tıpkı Sofya'da izlediği operadaki sanatçılara hayran olduğu geceki gibi Türk sanatçıları görevlendirecektir.

1934 yılında İran Şahı Rıza Pehlevi'yi iki ülke arasında yakınlığın artması amacıyla Türkiye'ye davet eder. Şah'ın ülkemize gelmesinin bir başka nedeni de Atatürk'ün devrimlerini inceleyerek kendi ülkesinde de uygulamak istemesidir (Görsel 1). Atatürk, librettosunu Münir Hayri Egeli ile yazdığı *Özsoy Operası* adı verilen operanın konusunu kendisi belirlemiştir. Bu opera, hem Cumhuriyet tarihimizin ilk lirik sahne yapıtı

hem de Atatürk'ün gerçekleştirdiği müzik devriminin ilk örneğidir. Yurt dışından yeni dönen Ahmet Adnan Saygun'a eseri bestelemek için teklif götürülür. 3 perde 12 tablodan oluşan operanın konusu İran Şahı Firdevs'inin Şahnamesi'ndeki *Feridun Efsanesi*'nden alınmıştır. Atatürk'ün taslaklarını yazdırdığı metinde Türk ve İran uluslarının kardeş oldukları düşüncesinden yola çıkılmasını istemiş ve ikiz kardeş olarak gösterilen Tur ve İraç adlı iki karakter üzerinde durulmuştur. Feridun'un ikiz oğlu olarak doğan iki karakter için *bu gece Öz-soyun kaynağı doğdu* denilir. Final sahnesi ise Şah'ın etkilenip Atatürk'e *Kardeşim* diye sarılmasına neden olur. Tur ve İraç hariç Feridun ve tüm kadro sahnededir. Feridun, Tur ve İraç'ı göremediğini ve nerede olduklarını sorar. Operanın anlatıcı karakterini canlandıran Öz-Ozan, Halkevi Sahnesi'nin locasında operayı merakla seyreden İran Şahı Rıza Pehlevi ile birlikte Atatürk'ü göstererek *İşte Tur ve işte İraç. Her Türk bir Tur, Her İranlı bir İraç'tır* diye söyleyerek oyunu bitirir (Tunçdemir, 2012, s. 749-750).

Görsel 1. Mustafa Kemal Atatürk ve İran Şahı Rıza Pehlevi (Karabel, 2023).

19 Haziran 1934 gecesini Ankara Halkevi'nde sahnelenen operayı iki ay gibi kısa bir sürede besteleyen Ahmet Adnan Saygun, Atatürk'ün provaları izlediğini ve bir prova sonrası söylediklerinden kendisinin çok etkilendiğini şöyle açıklar:

(...) Halkevine gelen Atatürk provaları seyretmişti. Riyaset-i Cumhur Orkestrası yerine İstanbul Belediye Konservatuarı'ndaki yaylı sazlar orkestrası ile Riyaset-i Cumhur Armonisi'nin nefesli sazlarını birleştirerek benim yönetimimde bir orkestra ile çalışmalarına devam etmemi emrettiği sırada söylemiş olduğu sözlerden özellikle bir cümlesi hâlâ kulaklarımda çın çın çınlamaktadır... Bu bir inkılâp hareketidir. (Tunçdemir, 2012, s. 748-749)

Ayşim karakterini canlandıran Semih'a Berksoy, Atatürk'ün 12 Haziran gecesini bu provayı izleyişiyle ilgili anısını babasına mektupta şöyle anlatır: *(..) salı günü Halkevi'nde saat üçte prova ettiğimiz esnada Gazi'nin geleceğinden ve bu işle yakinen alakadar olduğundan bahsettiler. Gazi geldi, locasından provayı seyretti. Hepimiz heyecan içindeydik. Giderken bravo diye bağırdı* (Gürün, 2010, s. 54). Provanın sonu otele gelirler ama bir süre sonra kapı çalınır ve Atatürk oyuncularını köşke davet etmiştir. O gece Semih Berksoy'un yaşamındaki en önemli olaylardan biri olan yurt dışına gönderilişiyle ilgili gelişme de yaşanır:

Sıramı bekledim. Nihayet büyük Gazi'nin eli bana da uzandı. Takdim edilirken bakamayacağımı zannettiğim gözlerinin içerisine göstermiş olduğu tevazu ve hüsnü tevecçühten cesaret alarak bakabildim. (...) Nimet Vahit ve ben piyano ile şarkılar söyledik. Gazi hazretleri ve Afet Hanım... herkesi alkışlıyorlardı. Şükrü Kayabey benim Avrupa'ya gitmem lazım olduğunu söyledi. Sesimi plağa aldılar. Ertesi gün Necip Ali Bey bana akşam mevzubahis oldunuz, sizi Avrupa'ya göndereceğiz dedi. (Gürün, 2010, s. 55) Atatürk, o gecenin sonunda tüm sanatçılara Ankara'da Özsoy'un temsili milli operamızın başlangıcı sayılır. Özsoy'un temsil edildiği gün milli sahne ve müzik hayatımızın bir dönüm noktası olacaktır. (Gürün, 2010, s. 53)

diyerek bu operayla ilgili beğenilerini büyük bir nezaketle dile getirir. Semih Berksoy, opera alanında yurt dışına gönderilen, hem başta Almanya olmak üzere pek çok ülkede hem de yurt içinde sayısız başarılarla imza atan ilk kadın opera sanatçımızdır. Aynı yıl 14 Haziran 1934'te Özsoy'un sahnelenmesinden önce, İran Şahı Rıza Pehlevi şerefine Darülbeydi tarafından Ekrem-Cemal Reşit Rey'in yazıp bestelediği *Adalar Revüsü*

sahnelenir ama bu gösteriyi şah programındaki değişiklik yüzünden izleyemez. Hem Özsoy'un başarısı hem de Darülbeyaz'ın operetlerine olan ilgiyle haziran sonunda mecliste Milli Müzik ve Temsil Akademisi Teşkilat Kanunu kabul edilmiş ve böylece Türk müziğiyle ilgili gelişmelerin hızlanması sağlanmıştır (Gürün, 2010, s. 55).

Ahmet Adnan Saygun'un bestelediği ikinci Türk operası *Taş Bebek* ve Necil Kazım Akses'in bestelediği üçüncü opera *Bayönder* de Atatürk'ün isteğiyle ve yol göstericiliğiyle gerçekleştirilmiştir. Atatürk, iki operanın da librettosunu okuduktan sonra el yazısıyla metin üzerinde düzeltmeler yapmıştır. Türk masallarından, efsanelerinden yola çıkılarak Münir Hayri Egeli tarafından yazılmış olan *Taş Bebek* operasının librettosunda bir bebek ustası vardır. Usta, taştan bir kız bebek yapar ve ona can verir. Kızın önce ustaya sonra da ustanın çırağına âşık olduğu ve çırakla kaçtığı görülür. Sonunda taş bebek hem sevgisiz hem de ruhsuz kalarak ölür. Usta ise bebeği canlandırmakla hata işlediğinin farkına varır. Bu opera lirik bir fantezidir. İnsanın kendini ve toplumu yaşadığı çağın gereklerine uygun olarak yenilemesi gerekliliği vurgulanmıştır. İnsan ve toplum yenilenince bunun evrensel bir arınmışlığı simgeleyeceği düşüncesi vardır. Konunun bu sembolle işlenmesi Atatürk'ün düşüncesidir. Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra yetişen gençlerin yeni bir bilinçle ruhlarının sevgi, sadakat ve inançla dolu olmaları gerektiği de vurgulanmıştır (Baltacı, 2012, s. 23-24-36).

Münir Hayri Egeli, *Bayönder* operasında Bayönder, eşi İzgen ve Ozan adlı üç önemli role yer verir. Bayönder'in eşi İzgen'in fırtınalı bir günde öleceği kehaneti söylenir. Birdenbire bir fırtına koparak İzgen ölür. Ölmeden biraz önce göğsünde gizlediği altın tası Bayönder'e verir. Bayönder, tastaki sudan içer ve hemen halkına faydalı hizmetler vermeye koyulur. Ölümünün yaklaştığını anlayınca ulularını toplayarak büyük bir şölen yapar. Şölende altın tası da gökyüzüne fırlatır ve tüm malını mülkünü ululara dağıttığını söyler. Altın tas, onun ülküsünü simgeler. Türk milleti başına kötü bir şey geldiğinde enginden bir yudum içtiğinde, altın tasta bade içmiş gibi güç bulacaktır. Bu operada da Türklerin yaşadıkları zorluklardan kendilerine güvenerek ve atalarından aldığı güçle hareket etmeleri vurgulanmıştır. Birer perdelik opera olan *Taş Bebek ve Bayönder*, Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı nedeniyle ilk kez Ankara'ya gelişinin 15. yıldönümünde Halkevi Sahnesi'nde aynı tarihte (27 Aralık 1934 akşamı) Atatürk'e oynanmıştır (Tan, 2001).

1935 yılına gelindiğinde, librettosunu Münir Hayri Egeli'nin yazdığı, bu kez Ulvi Cemal Erkin'in bestelediği *Ülkü Yolu* operası sahnelenir. Atatürk, bu operanın librettosunu da okumuş ve düzeltmeler yapmıştır. Operanın konusu aşktır ama Cumhuriyet devrimleri simgeler yoluyla anlatılmıştır. Operanın bir bölümünde sayısı altı adet olan oklarla ok atma yarışması yapılır. Altı adet okla Atatürk'ün ilkelerine gönderme yapılmıştır.

1934 yılında Millî Eğitim Bakanlığı'nda uzmanların katılımıyla Güzel Sanatlar Müdürlüğü ve Ankara Devlet Konservatuvarı'nın açılması yönünde görüş birliğine varılır ve bir kanun hazırlanır. Atatürk, ilk ulusal operaların sahnelenişinden sonra 1936 yılı TBMM açılışında:

(...) Güzel sanatlara da alakanızı yeniden canlandırmak isterim. Ankara'da bir Konservatuvar ve bir Temsil Akademisi kurulmakta olmasını zikretmek, benim için bir hazdır. Güzel sanatların her şubesi için, Kamutay'ın göstereceği alaka ve emek, milletin insani ve medeni hayatı ve çalışkanlık veriminin artması için çok tesirlidir diyerek bu kararın gerçekleştirilmesini hızlandırır. (Altar, 1977)

Konservatuvarın kuruluşunda görev alan sanatçıların başında olan Paul Hindemith Almanya'dan Ankara'ya gelmiştir. Atatürk'ün davetiyle sanat danışmanı olarak gelen Paul Hindemith'in ardından Eduard Zuckmayer ve Carl Ebert de gelir. Paul Hindemith, ders programlarını düzenleyerek piyano öğretmenliği görevini sürdürmüş, ülkemizdeki ilk öğrenci orkestrasını, Madrigal Korosu'nu ve 1938 yılında Gazi Enstitüsü Müzik Bölümü'nü kurmuştur. Paul Hindemith'in önerisiyle ülkemize Almanya'dan gelen yönetmen (tiyatro ve opera), eğitmen ve oyuncu olarak dünya tiyatro tarihinin önemli sanatçılarından biri olan Carl Ebert'tir. Gelir gelmez yazdığı tiyatro ve operayla ilgili raporunda devletin yerleşik repertuar tiyatrosu kurması ve tiyatro okulu kurarak da burada yetişen gençlerin tiyatrodaki görev almaları gerekliliğini vurgular. Göreve başladıktan sonra Şan ve Tiyatro Bölümü'ndeki öğrencilerini klasik eserleri Türkçe olarak sahneleyecekleri düzeye getirmiştir. Macar besteci Béla Bartok ise Anadolu'daki halk ezgilerinin derlenip modern besteler yaratılmasını sağlamıştır. Müzik Muallim Mektebi'nin içinde açılan konservatuvar 16 Mayıs 1940 yılında Müzik, Opera, Bale ve Tiyatro bölümlerinden oluşan Devlet Konservatuvarı'na dönüştürülmüştür. Genç Cumhuriyet'in temel kurumlarından biri olan Devlet Konservatuvarı'nda Semiha Berksoy, Ferit Tüzün, Hikmet Şimşek, Yıldız Kenter, Mahir Canova, Müşfik Kenter ve Cüneyt Gökçer gibi birçok sanatçımız yetişmiştir. Hepsisi de Türk Tiyatrosu ve Operası'nın gelişmesi ve dünyaya açılması için oyunlar, operalar sahneleyerek, oynayarak ve öğrencilerini yetiştirerek Atatürk'ün istediği gibi ilkelerine ve Cumhuriyeti'ne sahip çıkmışlar, onun sanat alanındaki devrimlerini yeni nesillere iletmişlerdir.

4. Sonuç

Mustafa Kemal Atatürk'ün gerçekleştirdiği Cumhuriyet Devrimi bir taraftan siyasal, askeri ve ekonomik alanda hızla devam ederken diğer yanda da kültürel ve sanatsal alanda gerçekleşmiştir. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte gerçekleştirilmeye çalışılan yeni kültür yapısında kaynakların kendi tarihimizden alınmasının gerekli olduğu vurgulanmıştır. Atatürk, bir milletin ilerlemesi için müziğe de önem verilmesi gerektiği görüşünü her fırsatta dile getirmiştir. 1913 yılında Sofya'da ilk kez izlediği *Carmen* operasından etkilenmesinin bir nedeni belki de opera sanatının sözlü şarkıları, ara melodileriyle hem müziksel hem de teatral bütünlüğünün insanda yarattığı güçlü duyguları hissetmiş olmasıdır. Bu hissedişle, kendi geçmişimizde var olan Türk destan, efsane ve mitolojisinden yararlanarak kendi sanatçılarımızla bir eser ortaya koyabileceğimizi hem ülkesine hem de tüm dünyaya göstermiş bir liderdir. Bizzat kendisinin yönlendirmeleriyle yazılan ilk milli operamız *Özsoy* ve diğerleriyle Türklük ve ulus bilincinin yaygınlaştırılmasını hedeflemiştir. Türk toplumunun hem ilerlemesi hem de çağdaşlaşması için başvuracağı kaynakların arasında kendi geçmişinde var olduğu bilinciyle hareket edilmesini özellikle kültür ve sanat alanında önemsemiştir. Bu bilinci yeni nesillere aktarmaya devam etmeliyiz. Bununla birlikte ülkemizde opera sanatının daha fazla seyirci kitleleriyle buluşması için görsel estetiğe yönelik tüm öğelerin en üst düzeyde sahnede var olması ve günümüz seyircisini tatmin etmesi gerekmektedir. Görsel etkinin sağlanabilmesi de Batı'daki gibi teknik olanaklar açısından tam donanımlı opera binalarıyla gerçekleştirilmektedir. Bunun için Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın İstanbul'da yeniden yapılan AKM binası gibi opera-balesi olan tüm şehirlerimizin teknik açıdan donanımlı sahnelere kavuşması ve olan sahnelerin yenilenmesi için ödenek ayırması gerekir. Dünyada Guangzhou Operası, Sydney Operası, Paris Bastille Operası gibi hem teknolojileri, işlevleri ve işleyişleriyle hem de mimari görünüşleriyle sıra dışı olarak nitelendirilebilecek yapılara, yeni sahnelere ihtiyacımız var. Bu binalar çağımızın olağanüstü mimari örnekleri olmalarının yanı sıra o ülkede sahne sanatlarını ve operayı yaygınlaştırmak, sevdirmek için halkın çekim merkezidir. Mustafa Kemal Atatürk, müzik alanındaki reformun diğer alanlardaki yeniliklerle birlikte olmasını ve Türk toplumunun müzik anlayışında bir dönüşüm gerçekleştirmesini isteyerek opera sanatını çağdaş Türk kültürünün oluşması için halka sevdirmeyi amaçlamıştır. 1936 yılı TBMM açılışında söylediği gibi ülkemizde kültür ve sanat alanında ilerlemek için çağın getirdiği yenilikleri hem operaların sahnelenmesinde hem de binaların yenilenmesinde de uygulayıp yaygınlaştırırsak onun neredeyse yüz yıl önceki amacını gerçekleştirmiş olacağız.

Kaynakça

- Akçura, G. (2023). *Muhsin Ertuğrul*. İBB Yayınları.
- Altar, C. M. (1977). Atatürk ve müzik sanatında reform. *Bilim ve Teknik*, 121. Erişim adresi (17 Temmuz 2023): <http://cevadmehduhaltar.com/ataturk-ve-muzik-sanatinda-reform.html>
- And, M. (1986). *Türkiye'de İtalyan sahnesi, İtalyan Sahnesi'nde Türkiye*. Metis Yayınları.
- Baltacı, M. (2012). *Ahmet Adnan Saygun'un Taş Bebek operasının incelenmesi ve rejî çalışması* (Tez No. 325894) [Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Çuhadar, H.C. (2015). Atatürk'ün müzik devrimi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(2), 19-30. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil/issue/32044/354137>
- Ertekin, S. (2007). *Türk Operasının gelişim süreci* (Tez No. 211028) [Yüksek lisans tezi, Başkent Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Güdek, B. ve Kılıç, A. (2016). Müzik-ı Hümayun'dan günümüze klasik batı müziğinin Türkiye'deki tarihsel gelişimi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 47, 89-102.
- Gürün, G. (2010) *Ateş kuşu Semiha Berksoy*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Karal, E. Z. (1986). *Atatürk'ten düşünceler*. Milli Eğitim Basımevi.
- Karabel, M. (2023, 25 Haziran). İran Şahını cin çarptı. *Ege'de Sonsöz*. Erişim adresi (15 Ağustos 2023): <https://www.egedesonsoz.com/yazar/iran-sahi-ni-cin-carpti/18631>
- Nutku, Ö. (2015). *Darülbeydi'den Şehir Tiyatrosu'na*. İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sağlam, A. (2011). Osmanlı'da musiki devrimi. *İki Aylık Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 14, 49-61. https://www.academia.edu/37725777/Osmanli%C4%B1da_Musiki_Devrimi
- Say, A. (1997). *Müzik tarihi*. Müzik Ansiklopedisi Yayınları.
- Saygun, A. A. (1987). *Atatürk ve musiki*. Seveda Cenap And Müzik Vakfı Yayınları.

- Tan, N. (2001). *Atatürk dönemi tiyatro ve opera çalışmalarında Türk halk kültüründen nasıl yararlandı? I*. Uluslararası Atatürk ve Türk Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri.
- Tuncay, M. (2012). Darülbeydi'nin operet serüveni. Özlem Belkıs (Ed.), *Prof. Dr. Özdemir Nutku'ya Armağan* içinde (s. 209-238). Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Tunçdemir, İ. (2012). *Cumhuriyet'in kurulmasından sonra bestelenen ilk Türk operası: Özsoy operası*. Atatürk, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Yener, F. (1970). *İlk adımlardan günümüze opera ve balemiz*. Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği, Taha Toros Arşivi. Erişim adresi (24 Haziran 2023): <https://core.ac.uk/download/pdf/38314091.pdf>
- Yöre, S. (2011). Kültürleşmenin bir parçası olarak Osmanlı'da operanın görünümü. *Journal of World of Turks*, 3(2), 53-69.